

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.3.5>

Костицький В.В.,

доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії правових наук України,
президент Міжнародної екологічної академії,
професор кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0000-0003-1692-9810

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЧИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
СПРИЯТЛИВОГО ДОВКІЛЛЯ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ**

**ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY OR ENSURING A FAVORABLE ENVIRONMENT:
THEORETICAL AND LEGAL ISSUES OF THE ECOLOGICAL FUNCTION
OF THE MODERN STATE**

Автор розглядає проблеми сучасного суспільства та їх вплив на довкілля, а також на розвиток екологічного права, аналізує такі юридичні дефініції, як навколишнє природне середовище, довкілля, право екологічної безпеки, їх соціолого-правовий зміст, право на сприятливе довкілля як суб'єктивне право людини в сучасному світі.

Проблеми взаємодії суспільства та природи, охорони довкілля перестали бути просто супутниками суспільного прогресу. Вони перемістилися на передній план загального спектру глобальних соціально-економічних, політичних, але в першу чергу гуманітарних, проблем, незалежно від того, як би науковці, політики та астрологи не оцінювали перспективи виживання людства і можливого настання якісно нової доби в розвитку цивілізації.

У цій статті автор вже не вперше ставить питання про нову роль держави в сучасних умовах, здатність держави відповісти на глобальні виклики з використанням теоретико-правової науки та соціології права в рамках запропонованого ним теолого-соціологічного розуміння права. На думку автора, на зміну постіндустріальній державі, яка залишається механізмом обслуговування ліберальних цінностей суспільства, має прийти екологічна держава, яка зможе зберегти демократичні цінності, з одного боку, та знайти відповіді на виклики сьогодення, з іншого боку, забезпечити посилення владного впливу на перебіг подій у соціум, між громадянським суспільством і державою в рамках конституційно-правових вимог як Суспільного договору, відповіді на глобальні і регіональні екологічні виклики в рамках модифікованої екологічної функції держави.

Ключові слова: екологічне право, екологічна функція держави, екологічна безпека, право на екологічну безпеку, право екологічної безпеки, право на сприятливе довкілля, кодифікація екологічного законодавства, можливості відповіді сучасної держави на екологічні виклики сьогодення.

The author considers the problems of modern society and their impact on the environment, as well as the development of environmental law, analyzes such legal definitions as the environment, the environment, environmental safety law, their socio-legal content, the right to a favorable environment as a subjective human right in the modern world.

Problems of interaction between society and nature, environmental protection have ceased to be simply companions of social progress. They have moved to the forefront of the general spectrum of global socio-economic, political, but primarily humanitarian, problems, no matter how scientists, politicians and astrologers assess the prospects for human survival and the possible onset of a qualitatively new era in civilization.

This article is not the first time the author raises the question of the new role of the state in modern conditions, the state's ability to respond to global challenges using theoretical and legal science and sociology of law within his proposed theological and sociological understanding of law. According to the author, the post-industrial state, which remains a mechanism for serving the liberal values of society, should be replaced by an ecological state that can preserve democratic values, on the one hand, and find answers to today's challenges, on the other hand. In society, between civil society and the state within the framework of constitutional and legal requirements as a social contract, to respond to global and regional environmental challenges within the modified environmental function of the state.

Key words: environmental law, ecological safety, right to healthy environment, principles of the environmental law, environmental legislation, the rights of the people, separation of powers, the possibility of modern state response to the challenges of today.

Постановка проблеми. Виникнення екологічної функції держави пов'язане з поглибленням протиріч між суспільством і природою та необхідністю розширення державно-правового втручання у сферу

відносин з охорони довкілля. Серед європейських держав Україна дійсно має найвищий інтегральний показник негативних антропогенних навантажень на навколишнє природне середовище практично на

всій її території. Причому у двох третинах областей екологічна ситуація та якість довкілля характеризуються як гостро критичні і несприятливі для здоров'я людини.

Необхідність забезпечення екологічної безпеки в Україні зумовлена як внутрішніми чинниками (нераціональне природокористування, надмірне забруднення навколишнього природного середовища, деградація довкілля загалом, яка набула високих темпів та розмірів), так і зовнішніми факторами та вимогами.

Виклад основного матеріалу. Для реалізації пріоритетів екологічної безпеки в соціально-економічній практиці необхідне посилення дії економічних важелів стимулювання раціонального природокористування в господарському механізмі на основі розроблення єдиних для всіх структурних рівнів еколого-економічних оцінок, що передуються прийняттям стратегічних рішень. Зміст екологічної безпеки має полягати в тому, щоб екологізованому стану (рівню розвитку) продуктивних сил була спроможна відповідати екологізована система суспільних відносин – морально-етичних, економічних, політичних, правових.

Співвідношення екологічних та економічних інтересів визначає якість навколишнього природного середовища, дозволяє встановити межі дозволеного у плані економічної діяльності людини, нормативи гранично допустимого господарського впливу суспільства на довкілля. Звідси випливає, що сутність охорони навколишнього природного середовища полягає в забезпеченні науково обґрунтованої міри співвідношення економічних і екологічних інтересів. Сенс такої міри об'єктивується в нормативах якості довкілля, закріплених у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища». Їх наукова обґрунтованість визначається пріоритетом охорони життя і здоров'я людини, захисту її екологічних прав, довкілля у цілому як соціосфери, у якій живе людина і суспільство на загал [10; 12; 13], а людська діяльність, суспільне виробництво є процесом перетворення елементів природи у споживчі блага, що вимагає здійснення цього процесу на засадах «сталого функціонування» [11]. Процес сталого функціонування і є загальною умовою трудової діяльності людей, йому, як матеріальному виробництву, що здійснюється в певній суспільній формації, притаманний той або інший конкретно історичний характер [14].

У процесі задоволення різноманітних потреб людини впливають різноманітні форми змін довкілля негативного спрямування, зокрема такі, як хімічне, фізичне і біологічне забруднення та виснаження природних ресурсів. Навколишнє природне середовище, таким чином, необхідно охороняти від деградації, від виснаження природних ресурсів.

Під охороною навколишнього природного середовища розуміється діяльність із метою встановлення (в разі порушення) та підтримання на стабільному рівні його сприятливого стану, запобігання деградації у процесі суспільного розвитку, підтримання екологічної рівноваги. Це специфічний вид діяльності суспільства, що має на меті обмежити або повністю припинити забруднення довкілля і запобігти вичерпанню природних ресурсів, а також не допустити постійного порушення цілісності природи та відносно стійких взаємовідносин між підсистемами і компонентами, що склалися в ході еволюційного розвитку [15].

Наявність системи екологічного права та соціальна необхідність в охороні довкілля зумовлюють потребу у виділенні такої функції держави, як екологічна.

В юридичній літературі функціями держави вважаються основні напрями її діяльності, спрямованої на вирішення спільних справ суб'єктів суспільства. При цьому зазначається, що необхідність вирішення цих спільних справ ставить перед державою певні завдання, набір та зміст яких різняться в доіндустріальному, індустріальному та постіндустріальному суспільствах.

При цьому реалізація деяких функцій досягається завдяки діяльності як усередині країни, так і за її межами, за рахунок участі в житті міжнародного співтовариства. До таких функцій відносять, зокрема, і екологічну, яка вимагає окремого розгляду в системі функцій, виконуваних державою як політичною організацією суспільства.

В основі екологічної діяльності держави також лежить така важлива характеристика навколишнього середовища, як його ресурсоємність, невиснаженість природних багатств. Урахування вимог екологічної безпеки під час регулювання використання природних ресурсів із метою задоволення економічних інтересів і потреб людини забезпечується згідно із зазначеним Законом України про охорону навколишнього природного середовища шляхом лімітування природокористування. Ліміти на природокористування є системою екологічних обмежень за територією і являють собою обсяги граничного використання (вилучення) природних ресурсів, які встановлюються природокористувачами на певний термін.

Аналізуючи в такому контексті особливості реалізації екологічної функції держави за сучасних умов, слід сказати, що цей процес відбувається, як правило, в умовах становлення і розвитку демократичних держав. Це накладає відповідний відбиток на специфіку здійснення екологічної функції держави. Тому з повним правом можна говорити про можливість реалізації екологічної функції тільки в умовах сучасної демократичної правової соціальної держави, яка бере на себе певний комплекс обов'язків

перед суспільством та людиною, захищає екологічні права і свободи, дбає про захист та охорону довкілля, володіючи для цього належними механізмами [17].

Відправні положення щодо змісту та спрямованості державної екологічної політики України містяться в базовому законодавчому акті, присвяченому питанням охорони довкілля, – в Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.

Цим Законом встановлено, що Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища.

Роль і функції сучасної держави та характер її взаємодії із суспільством та з ринковим середовищем виявляється не лише у сферах соціальної комунікації та екологічної безпеки (соціального забезпечення, охорони довкілля, охорони здоров'я, освіти і науки), але і у сфері технологій (електронне урядування, вагома роль статистики), інновацій (передові технології управління) та застосування відповідних нанотехнологій [1].

Сьогодні ми змушені говорити про нову соціально-екологічну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя. Сучасна держава вимушено стає елементом громадянського суспільства, втрачає можливість домінувати над ним або ж займати позицію стороннього спостерігача, що зумовлено як глобалізаційними процесами в економіці, так і особливостями розвитку соціуму. Отже, в сучасній державі не має вибору: загрози екологічної катастрофи планетарного масштабу або регіональних екологічних катастроф та інші виклики у сфері взаємодії суспільства і довкілля детермінують не тільки зміну змісту діяльності держави в цій сфері суспільних відносин, переорієнтацію її екологічної функції на забезпечення сприятливого для життя довкілля, але й розвиток державно-суспільного партнерства з метою збереження життєвого простору людини і соціуму.

Тому сьогодні постає проблема вже не забезпечення екологічної безпеки, а забезпечення сприятливого навколишнього середовища. Саме поняття сприятливого навколишнього середовища служить орієнтиром для правового регулювання природокористування і охорони довкілля, критерієм оцінки

правового характеру екологічних вимог, встановлених у законодавстві, і відповідної діяльності уповноважених органів державної влади.

Законодавство не дає визначення цього поняття, але містить відповідні юридичні критерії, які виражені системою нормативів охорони навколишнього природного середовища і лімітів природокористування. Сприятливість навколишнього природного середовища означає також здатність задовольняти естетичні та інші запити людини, зберігати видову різноманітність. Підтримання сприятливого стану довкілля з метою задоволення цих потреб і збереження потенціалу природи забезпечується і регулюванням режиму природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною, рекреаційних зон тощо. Навколишнє природне середовище є сприятливим, якщо його стан відповідає встановленим у законодавстві про охорону довкілля критеріям, стандартам і нормативам, які стосуються чистоти (незабрудненості), ресурсоємності (невиснаженості), екологічної стійкості, видової різноманітності і естетичного багатства.

Право на сприятливе навколишнє природне середовище (право на сприятливе довкілля) – одне з фундаментальних і всеосяжних суб'єктивних прав людини. У його основі – природне право людини на придатне для життя і безпечне для здоров'я і життя довкілля [2; 3; 4], яке має бути зафіксоване в Конституції України як правова база у процесі реалізації екологічної функції держави для посилення владного впливу на перебіг подій у соціумі між громадянським суспільством і державою та між суспільством і довкіллям у рамках конституційно-правових вимог як Суспільного договору [5], а також основа формування екологічної держави [8; 7].

Висновки. Питання про нову соціально-екологічну роль держави, пов'язану з розповсюдженням ліберальної демократії як однієї з головних тенденцій процесу глобалізації суспільного життя, об'єктивно зумовлено загостренням екологічних ризиків сучасної цивілізації та самим розвитком глобального громадянського суспільства, еколого-правова свідомість якого стає усе більш вираженою домінантою в ідентифікації претензій на ефективне функціонування держави. Тому на порядок денний постала потреба утвердження в загальносвітовому вимірі моделі держави екологічної, здатної стати адекватною відповіддю в запиті соціуму на ефективне суспільне регулювання в умовах деформацій довкілля, які загрожують самому існуванню людини.

Список використаних джерел:

1. Депенхойер О. Функции конституции. *Сравнительное конституционное обозрение*. 2016. № 1(110). С. 70–73.
2. Костицький В.В. Право як цілісність: теолого-соціологічний підхід. *Соціологія права*. 2012. № 1(3). С. 3–9.
3. Костицький В.В. Соціальні основи теолого-соціологічного праворозуміння. *Соціологія права*. 2014. № 1-2. С. 2–12.
4. Костицький В.В. Багатолике право. Теолого-соціологічне розуміння права та проблеми конституційного закріплення теорії розподілу влади. *Юридичний вісник України*. 2011. 10-16 вересня (№ 36). С. 6.

5. Костицький В.В. Теолого-соціологічне розуміння права: Конституція України як Суспільний договір. *Соціологія права*. 2015. № 1-2(12-13). С. 3–9.
6. Костицький В.В. До питання про сучасну державу. *Соціологія права*. 2016. № 4(19). С. 3–10.
7. Павлова О.В. Правові засади формування екологічної держави за участю громадськості : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук : 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. Харків, 2017. 21 с.
8. Петрів Олекса Олексійович. Правові засади участі церкви у формуванні еколого-правової культури в перехідний період [Текст] : монографія ; Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи. Київ – Дрогобич. 2011. 156 с.
9. Политические институты на рубеже тысячелетий / Отв. ред. К.Г. Холодковский. Дубна : ООО «Феникс+», 2001. С. 410.
10. Основы социозологии / Под ред. Г.Г. Бачинского. Киев, 1994.
11. Анучин В.А. Основы природопользования. Теоретический аспект. Москва : «Мысль», 1978. 293 с.
12. Голубець М.А. Плівка життя. Львів, 1997. 186 с.
13. Важнейшие научно-технические и социально-экономические прогнозы: Комплексный прогноз основных тенденций изменения мировой экологической ситуации на 1991–2010 гг. / Научный совет по проблемам научно-технического и социально-экономического прогнозирования. Москва, 1987. 55 с.
14. Костицький В., Данилишин Б. Сталий розвиток України: реалії і проблеми на зламі століть. *Малій і середній бізнес*. 1999. № 5-6. 112 с. С. 4–11.
15. Философские и социально-гигиенические аспекты охраны окружающей среды / Под ред. Г.И. Царегородцева. Москва : «Медицина», 1976. С. 29–30.
16. Костицький В. Екологічна функція держави та економіко-правовий механізм охорони довкілля. *Право України*. 2004. № 1. С. 147.
17. Мухамет-Ирекле А. О функции правового государства в современном природопользовании : монография. Москва : «НИА–Природа», 2002. 272 с.